

Koncepcja człowieka i państwa Jean-Jacquesa Rousseau

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Mapa myśli](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Jean-Jacques Rousseau, *Umowa społeczna*, [w:] Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, tłum. B. Strumiński, Warszawa 1988.
- Jean-Jacques Rousseau, *Listy moralne II*, [w:] Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, tłum. M. Pawłowska, Warszawa 1988.
- Rousseau Jean Jacques, *Przedmowa*, [w:] tegoż, *Rozprawa o pochodzeniu i podstawach nierówności między ludźmi*, tłum. H. Elzenberg, Warszawa 1988. Cytat za: Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, Warszawa 1988, s.216-218
- Rousseau Jean-Jacques, *Przedmowa*, [w:] tegoż, *Rozprawa o pochodzeniu i podstawach nierówności między ludźmi*, tłum. H. Elzenberg, Warszawa 1988. Cytat za: Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, Warszawa 1988, s. 214-215.
- Jean-Jacques Rousseau, *Listy moralne II*, [w:] *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, tłum. M. Pawłowska, Warszawa 1988.

Koncepcja człowieka i państwa Jean-Jacquesa Rousseau

Źródło: domena publiczna, dostępny w internecie: Pixabay.

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) to pochodzący ze Szwajcarii współtwórca francuskiego oświecenia, choć tyle go z nim łączyło, co różniło. W początkach wydawania *Encyklopedii* Diderota był jednym z jej autorów, nie podzielał jednak racjonalistycznych przekonań redaktorów tego dzieła, akcentując rolę emocji i uczuć w życiu i ludzkim działaniu. Był krytyczny wobec ówczesnych stosunków społecznych, ale nie pokładał nadziei na lepszą przyszłość ludzkości w postępie cywilizacyjnym. Głosił hasła równości i wolności, przeciwstawiając egoistycznym interesom jednostki dobro ogółu i wolę powszechną.

Twoje cele

- Omówisz koncepcję człowieka naturalnego w myśli J.J. Rousseau.
- Przedstawisz stosunek J.J. Rousseau do postępu.
- Wyjaśnisz założenia koncepcji umowy społecznej J.J. Rousseau.
- Przeanalizujesz wybrane fragmenty tekstów J.J. Rousseau.

Człowiek naturalny i prawo natury

Natura, która dla ludzi oświecenia oznaczała przede wszystkim otoczenie człowieka – materialny świat przyrody – dla Rousseau była pierwotnym środowiskiem, z którego ludzie zrezygnowali w trakcie rozwoju kultury i [cywilizacji](#). Człowiek jest ściśle związany z tym środowiskiem i stanowi ono dla niego stan pierwotny. Pierwotność oznacza tu najbardziej podstawowy i właściwy stan otoczenia człowieka, odróżniany przez Rousseau od tego, co sztuczne, czyli wytworzone przez kulturę. Natura nabiera więc w teorii Rousseau – przeciwnie do kultury – pozytywnej wartości. Zgodność z naturą, dostosowanie do przyrodniczych warunków życia było dla Rousseau stanem najbardziej pożądanym, a zarazem utraconym w dziejach. Tylko w wyniku „powrotu do natury” człowiek może odnaleźć szczęście, jest ona bowiem źródłem norm moralnych. Człowiek naturalny, pierwotny postępuje zgodnie z [prawami natury](#), a te są dobre, bo stworzone przez Boga. Są one zarazem pierwotniejsze niż wszystkie prawa wywiedzione z ludzkiego rozumu, ponieważ pochodzą z głębi jego naturalnej duszy. Te prawa zatem – prawa natury – powinny być podstawowymi zasadami ludzkiej moralności. Postępowanie według nich zapewnia człowiekowi dobro i szczęście. W tym pierwotnym stanie człowiek nie tylko postępuje dobrze, ale też działa w warunkach równości i wolności, nieosiągalnej w żadnych późniejszych sztucznych ustrojach państwowych. Stąd Rousseau postulował w swych pracach politycznych, społecznych i pedagogicznych przywrócenie zasad postępowania właściwych dla tego stanu. Pisał on:

Niewiele ponad sto lat po zakończeniu francuskiego oświecenia polski antropolog Bronisław Malinowski próbował zrozumieć naturalne prawa społeczeństw, badając kulturę plemion wysp Pacyfiku, m.in. na Wyspach Trobriandzkich. Na zdjęciu Malinowski z mieszkańcami wysp w 1918 r.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

((Jean-Jacques Rousseau

Przedmowa

Niełatwe to zamierzenie w obecnej naturze człowieka rozpoznać, co pierwotne, co sztuczne, i wyrobić sobie pogląd właściwy na stan, który już nie istnieje, który nigdy może nie istniał i nigdy prawdopodobnie istnieć nie będzie, o którym jednak musimy mieć pojęcie trafne, by trafnie osądzić stan nasz obecny. [...]

Te tak trudne do przeprowadzenia badania, o których tak mało dotąd myślano, stanowią przecież jedyny, jaki pozostaje nam, środek usunięcia mnóstwa trudności, stojących nam na przeszkodzie w osiągnięciu wiedzy o rzeczywistych podstawach społeczeństwa ludzkiego. Ta to właśnie nieznajomość natury ludzkiej sprawia, że w naszych próbach zdefiniowania prawa naturalnego tyle jest jeszcze niepewności i niejasności.

Póki [...] nie poznamy człowieka naturalnego, na próżno będziemy chcieli określić prawo, które otrzymał albo które najlepiej godzi się z jego ustrojem. [...]

Odkładając więc wszystkie książki naukowe, które nas uczą widzieć ludzi tylko takimi, jakimi uczynili się sami, zastanawiając się nad pierwszymi, najprostszymi czynnościami duszy człowieka, spostrzegam w niej, jak mi się zdaje, dwa czynniki wcześniejsze niż rozum: jeden z nich to gorąca troska o własną każdego pomyślność i życie, druga to naturalna odraza do zagłady albo cierpienia każdej istoty czującej, zwłaszcza zaś drugiego człowieka. Z połączenia i współdziałania, w miarę możliwości naszego ducha, tych to dwóch czynników [...] zdają się płynąć wszystkie reguły z zakresu prawa naturalnego: reguły, które rozum następnie musi oprzeć na innych podstawach, gdy w wyniku późniejszego rozwoju uda mu się zagłuszyć naturę.

Źródło: Jean-Jacques Rousseau, *Przedmowa*, [w:] tegoż, *Rozprawa o pochodzeniu i podstawach nierówności między ludźmi*, tłum. H. Elzenberg, Warszawa 1988, s. 214–215. Cytat za: Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, Warszawa 1988, s. 214-215.

Postęp i oświecenie w ujęciu Rousseau

W związku z rozumieniem człowieka jako tworu natury, którego życie najpełniej realizuje się w stanie pierwotnym, Rousseau konsekwentnie negatywnie ocenia rozwój kultury i cywilizacji oraz jego skutki (patrz: 873. Krytyka cywilizacji). Według niego stale oddalamy się od stanu pierwotnego, tracąc

wszystko to, co dobrego ten stan nam dawał. Postęp cywilizacyjny stale zmniejsza obszar ludzkiej wolności, odbiera równość, niweczy szczęście związane z życiem zgodnym z prawami natury. Ludzkość, korzystając z osiągnięć rozumu, zapomina o uczuciach. Mimo podniesienia poziomu wiedzy i zrozumienia świata, nie jesteśmy wcale szczęśliwsi, przeciwnie – dobra materialne wywołały zawiść i agresję, podzieliły społeczeństwo na bogatych i biednych, narzuciły reguły postępowania zupełnie obce prawom natury. Człowiek utracił w świecie cywilizacji zdolność posługiwania się własnym sumieniem – indywidualna zdolność osądu moralnego została zagłuszona przez dążenie do dobrobytu. Odróżniając życie ludzi w stanie pierwotnym od życia we współczesnych mu czasach, Rousseau pisał:

((Jean-Jacques Rousseau

Listy moralne II

Tak, to prawda, życie nasze jest łatwiejsze, a oni byli szczęśliwsi, wy jesteście mędrkami, a oni byli mędrkami, wy jesteście kulturalni, a oni byli ludzcy, wszystkie nasze przyjemności pochodzą z zewnątrz, ich – tkwiły w nich samych, a jakaż jest cena okrutnych rozkoszy, które garstka kupuje kosztem mas. Zbytek miejski powoduje na wsi nędzę, głód, rozpacz; jeśli nawet niektórzy ludzie są szczęśliwi, rodzaj ludzki zasługuje jeszcze bardziej na litość. Mnożąc udogodnienia dla garstki bogaczy, doprowadza się tylko do tego, że większość musi uważać się za nędzarzy. Jakież jest to barbarzyńskie szczęście, które można odczuwać tylko kosztem innych? Czułe dusze, powiedzcie, czym jest szczęście, które kupuje się za pieniądze? Wiedza, powiada się, czyni ludzi łagodnymi, nasz wiek jest mniej okrutny, przelewamy mniej krwi. O, nieszczęśni, czy powodujecie mniej łez, a skrzywdzeni, którzy konają powolną śmiercią przez całe życie, czyż nie woleliby raczej zginąć na szafocie? Będąc łagodniejsi, czy jesteśmy mniej

Robinson Crusoe rescuing Friday from the Savages.

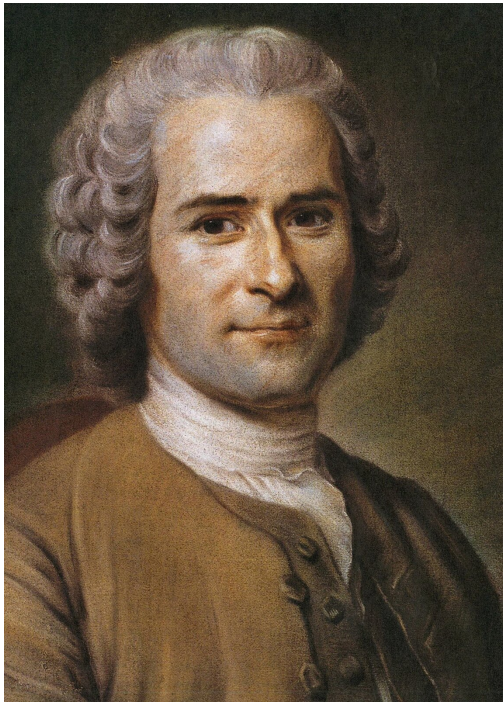
Oświecenie gloryfikowało, inaczej niż J.J. Rousseau, zachodnią cywilizację. W słynnej powieści Daniela Defoe, *Przypadki Robinsona Crusoe* (1719), tytułowy bohater traktuje z wyższością mieszkańców wyspy, na którą trafia. Rycina z wydania powieści z 1865 r.

Źródło: Alexander Frank Lydon, Wikimedia Commons, domena publiczna.

niesprawiedliwi, mniej mściwi, czy cnota jest mniej uciśniona, władza mniej despotyczna, lud mniej ciemniony, czy popełnia się mniej zbrodni, złoczyńcy są mniej liczni a więzienia mniej pełne?

Źródło: Jean-Jacques Rousseau, *Listy moralne II*, [w:] *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, tłum. M. Pawłowska, Warszawa 1988, s. 213.

Umowa społeczna

Maurice Quentin de La Tour, *Portret Jean-Jacquesa Rousseau* (XVIII w.)

Źródło: Maurice Quentin de La Tour, Wikimedia Commons, domena publiczna.

Rousseau wywodzi swą koncepcję umowy społecznej z ustaleń dotyczących naturalnego stanu człowieczeństwa jako stanu doskonałego i godnego przywrócenia oraz z krytyki postępu i cywilizacji, opartej na rozumie i mnożące dobra materialne. Uznając państwo jako twór sztuczny, powstały jako efekt cywilizacyjnego postępu, pragnie zmienić kształt umowy, która legła u jego podstaw, by choć w przybliżeniu realizowało ono ideał życia ludzi w [stanie naturalnym](#). Nowa [umowa społeczna](#) miała według Rousseau przywracać ludziom równość i wolność, zastępując prawa natury prawami państwa, opartymi na zasadzie współdziałania w celu realizacji powszechnej woli. Był to więc ideał demokratyczny i liberalny, a także republikański, czyniący dobro wspólne obywateli głównym celem państwa. Dobro to

stawiał Rousseau ponad indywidualne dobro jednostki, uznając, że nawet do wolności (jej uznania u innych i realizowania przez siebie) można człowieka zmusić. Pisał:

((Jean-Jacques Rousseau

Umowa społeczna

Ponieważ żaden człowiek nie ma władzy naturalnej nad innym człowiekiem i ponieważ siła nie tworzy nigdy prawa, pozostaje więc układ jako podstawa wszelkiej władzy legalnej wśród ludzi. [...] Zrzec się swej wolności to zrzec się swego człowieczeństwa, praw ludzkich, a nawet swych obowiązków. Nie można niczym wynagrodzić straty wszystkiego. Takie zrzeczenie się sprzeczne jest

z naturą człowieka; odebrać wszelką wolność jego woli, to odebrać wszelką moralność jego czynom. [...]

Znaleźć formę stowarzyszenia, która by broniła i chroniła całą wspólną siłą osobę i dobra każdego jej członka, i dzięki której każdy, łącząc się ze wszystkimi, słuchałby jednak tylko siebie i pozostał równie wolny jak przedtem. Oto problem zasadniczy, który rozwiązuje umowa społeczna. [...]

Ten akt zrzeszenia tworzy natychmiast, zamiast prywatnej osoby każdego kontrahenta, ciało moralne i zbiorowe, składające się z tylu członków, ile zgromadzenie liczy głosów, i uzyskujące przez ten akt swoją jedność, swoje wspólne „ja”, swoje życie i wolę. Ta osoba publiczna, utworzona w ten sposób przez połączenie wszystkich, otrzymała dawniej miano civitas, obecnie zaś nosi miano republiki [...]. Sami członkowie przybierają jako ogół miano ludu, a jako poszczególne osoby nazywają się obywatelami, jako uczestnicy władzy zwierzchniczej, i poddanymi, jako podlegli ustawom państwowym. [...] Umowa zasadnicza, zamiast niszczyć wolność naturalną, przeciwnie – zastępuje będącą dziełem natury nierówność fizyczną między ludźmi równością moralną i prawną, a ludzie mogąc być nierówni co do siły lub zdolności umysłowych, stają się wszyscy równi przez układ i przez prawo. Ażeby więc umowa społeczna nie była próżną formułą, zawiera ona zobowiązanie domyślne, które jedynie może nadać moc innym zobowiązaniom, a mianowicie, że ktokolwiek odmówi posłuszeństwa woli powszechnej, będzie do tego zmuszony przez całe ciało polityczne; co oznacza, że zmusi się go do wolności [...].

Z powyższego wynika, że wola powszechna jest zawsze słuszna i zmierza zawsze ku pożytkowi ogółu [...].

Źródło: Jean-Jacques Rousseau, *Umowa społeczna*, [w:] Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, tłum. B. Strumiński, Warszawa 1988, s. 216–218.

Słownik

cywilizacja

najwyższe stadium rozwoju ludzkiej kultury; jej zaawansowana pod względem naukowo-technicznym postać

prawa natury

w myśli J.J. Rousseau prawa obowiązujące w pierwotnym dla człowieka stanie życia; zgodność z naturą człowieka i otaczającym go światem

stan natury

w myśli J.J. Rousseau pierwotny stan człowieka i społeczeństwa, zmieniony w wyniku postępu cywilizacyjnego

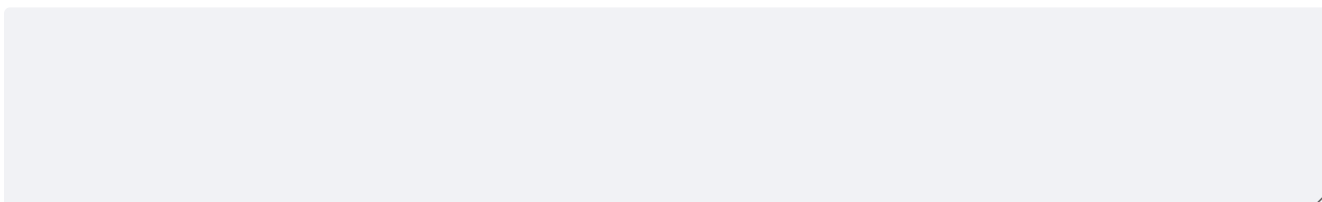
umowa społeczna

umowa między członkami społeczeństwa służąca powołaniu instytucji państwa i społeczeństwa, działających na rzecz obywateli

Mapa myśli

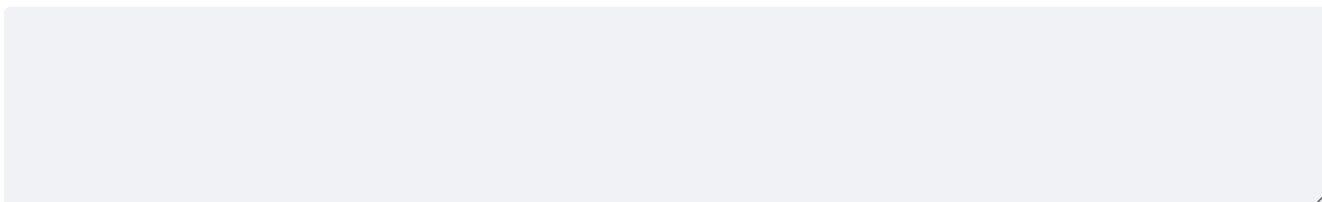
Polecenie 1

Przeanalizuj poniższą mapę myśli. Wskaż elementy wspólne oraz różne dla Rousseau i myśli francuskiego oświecenia.

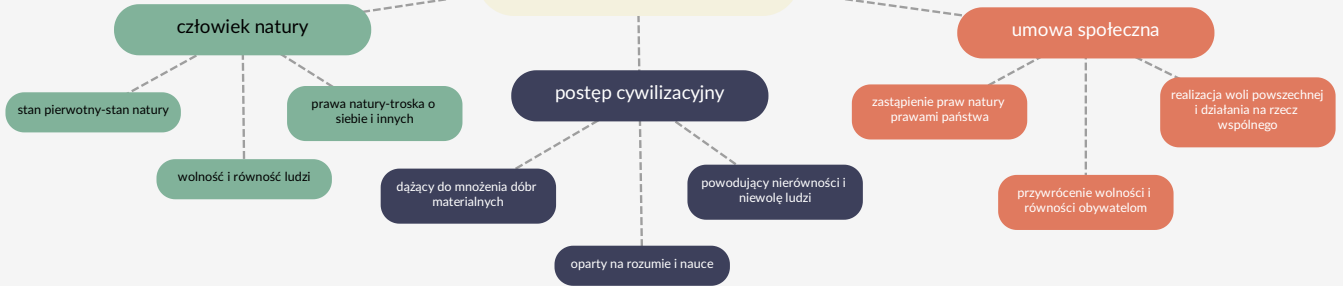

Polecenie 2

Omów – na podstawie analizy mapy myśli – wywód myślowy Rousseau prowadzący go od koncepcji człowieka do koncepcji umowy społecznej.

Człowiek i społeczeństwo w ujęciu J. J. Rousseau

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Natura dla J.J. Rousseau oznaczała...

☐ przyrodę – materialne otoczenie człowieka.

☐ pierwotne środowisko, w którym żyli ludzie.

☐ najlepsze dla człowieka warunki życia.

☐ pierwotny stan życia ludzkości.

Ćwiczenie 2

Według J.J. Rousseau natura zapewnia człowiekowi...

☐ szczęście.

☐ wolność.

☐ dobra materialne.

☐ równość.

Ćwiczenie 3

Poniżej znajduje się opis prawa natury autorstwa J.J. Rousseau. Zapoznaj się z jego treścią, a następnie sformułuj samodzielnie dwa podstawowe nakazy płynące z tego prawa.

((Jean Jacques Rousseau

Przedmowa

Odkładając więc wszystkie książki naukowe, które nas uczą widzieć ludzi tylko takimi, jakimi uczynili się sami, zastanawiając się nad pierwszymi, najprostszymi czynnościami duszy człowieka, spostrzegam w niej, jak mi się zdaje, dwa czynniki wcześniejsze niż rozum: jeden z nich to gorąca troska o własną każdego pomyślność i życie, druga to naturalna odraza do zagłady albo cierpienia każdej istoty czującej, zwłaszcza zaś drugiego człowieka.

Źródło: Jean Jacques Rousseau, *Przedmowa*, [w:] tegoż, *Rozprawa o pochodzeniu i podstawach nierówności między ludźmi*, tłum. H. Elzenberg, Warszawa 1988, s. 215. Cytat za: Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, Warszawa 1988, s.216-218

Ćwiczenie 4

Według J.J. Rousseau postęp cywilizacyjny przyniósł ludzkości nieszczęście, ponieważ...

- ☐ uczynił niektórych ludzi zależnymi wobec innych.
- ☐ zniweczył stan naturalny zapewniający ludziom szczęście.
- ☐ przysporzył ludziom wiedzy, która nie służy ludzkości.
- ☐ wywołał nierówności ekonomiczne między ludźmi.

Ćwiczenie 5

Zapoznaj się z treścią poniższego fragmentu tekstu, a następnie wyjaśnij, co według J.J. Rousseau utraciła ludzkość w wyniku rozwoju cywilizacji.

((Jean-Jacques Rousseau

Listy moralne II

Zbytek miejski powoduje na wsi nędzę, głód, rozpacz; jeśli nawet niektórzy ludzie są szczęśliwi, rodzaj ludzki zasługuje jeszcze bardziej na litość. Mnożąc udogodnienia dla garstki bogaczy, doprowadza się tylko do tego, że większość musi uważać się za nędzarzy. Jakież jest to barbarzyńskie szczęście, które można odczuwać tylko kosztem innych? Czułe dusze, powiedzcie, czym jest szczęście, które kupuje się za pieniądze?

Źródło: Jean-Jacques Rousseau, *Listy moralne II*, [w:] Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, tłum. M. Pawłowska, Warszawa 1988, s. 213.

Ćwiczenie 6

Celem nowej umowy społecznej potrzebnej społeczeństwu jest według J.J. Rousseau...

Stwierdzenie	Prawda	Fałsz
przywrócenie właściwych dla stanu natury wolności i równości ludzi.	☐	☐
przywrócenie zasad współdziałania ludzi.	☐	☐
budowa silnego państwa.	☐	☐
realizacja dobra wspólnego.	☐	☐

Ćwiczenie 7

Poniżej zamieszczono cytaty z traktatu J.J. Rousseau. Zapoznaj się z nim, a następnie zinterpretuj go.

((Jean-Jacques Rousseau

Umowa społeczna

Ażeby więc umowa społeczna nie była próżną formułą, zawiera ona zobowiązanie domyślne, które jedynie może nadać moc innym zobowiązaniom, a mianowicie, że ktokolwiek odmówi posłuszeństwa woli powszechnej, będzie do tego zmuszony przez całe ciało polityczne; co oznacza, że zmusi się go do wolności [...].

Źródło: Jean-Jacques Rousseau, *Umowa społeczna*, [w:] Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, tłum. B. Strumiński, Warszawa 1988, s. 218.

Ćwiczenie 8

Uzupełnij poniższą tabelę w taki sposób, aby obrazowała pojęcia zgodne z myślą J.J. Rousseau, które wpisują się w nurt oświecenia oraz te, które do tego nurtu nie pasują.

oświecenie

pochwała republiki

wolność

natura

krytyka cywilizacji

uczucia

równość

przeciw oświeceniu

Dla nauczyciela

Autor: Paweł Kaniowski

Przedmiot: Filozofia

Temat: Koncepcja człowieka i państwa Jean-Jacquesa Rousseau

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

III. Wybrane problemy filozofii.

10. Wybrane spory z zakresu filozofii polityki. Uczeń, definiując odpowiednie terminy i analizując argumenty, rekonstruuje następujące spory:

- 1) o naturę społeczeństwa (indywidualizm – kolektywizm);
- 2) o genezę państwa (koncepcja umowy społecznej – koncepcja samorzutnej ewolucji);

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje matematyczne oraz kompetencje w zakresie nauk przyrodniczych, technologii i inżynierii.

Cele lekcji (językiem ucznia):

- Omówisz koncepcję człowieka naturalnego w myśli J.J. Rousseau.
- Przedstawisz stosunek J.J. Rousseau do postępu.
- Wyjaśnisz założenia koncepcji umowy społecznej J.J. Rousseau.
- Przeanalizujesz wybrane fragmenty tekstów J.J. Rousseau.

Cele operacyjne. Uczeń:

- omawia koncepcję człowieka naturalnego w myśli J.J. Rousseau;
- przedstawia stosunek J.J. Rousseau do postępu;
- wyjaśnia założenia koncepcji umowy społecznej J.J. Rousseau;
- analizuje wybrane fragmenty tekstów J.J. Rousseau.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- odwrócona klasa;
- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. Uczniowie zapoznają się z treściami w sekcji „Przeczytaj”.

Faza wprowadzająca:

1. Prowadzący zajęcia loguje się na platformie. Na tablicy interaktywnej lub za pomocą rzutnika wyświetla temat lekcji, następnie omawia cel zajęć i informuje uczniów o ich planowanym przebiegu. Wspólnie z uczniami ustala kryteria sukcesu.
2. **Dyskusja wprowadzająca.** Za pomocą raportu dostępnego w panelu użytkownika nauczyciel sprawdza przygotowanie uczniów do lekcji. Następnie inicjuje rozmowę kierowaną na podstawie pytań zawartych we wprowadzeniu.

Faza realizacyjna:

1. **Praca z tekstem.** W zależności od stanu przygotowania uczniów do lekcji nauczyciel prosi o indywidualne, ciche zapoznanie się z tekstem w sekcji „Przeczytaj” lub od razu przechodzi do podziału uczniów na kilka grup, które na podstawie e-materiału układają pytania do quizu dla innych grup. Następnie nauczyciel wraz z uczniami określa zasady rywalizacji i punktowania dobrych odpowiedzi (np. gra na czas lub na ilość poprawnych odpowiedzi). Przeprowadzenie gry w klasie. Nauczyciel lub wybrany

uczeń dba o prawidłowy przebieg quizu zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami. Nauczyciel nagradza zwycięską drużynę, np. ocenami z aktywności.

2. **Praca z multimedium.** Nauczyciel wyświetla materiał z sekcji „Mapa myśli”, a następnie czyta polecenie *Przeanalizuj poniższą mapę myśli. Wskaż elementy wspólne oraz różne dla Rousseau i myśli francuskiego oświecenia*. Uczniowie wykonują zadanie w parach. Następnie wybrana osoba prezentuje propozycję odpowiedzi, a pozostali uczniowie ustosunkowują się do niej. Nauczyciel w razie potrzeby uzupełnia ją, udzielając uczniom informacji zwrotnej.
3. **Ćwiczenia przedmiotowe.** Uczniowie dobierają się w pary i wykonują ćwiczenia nr 1-4. Następnie konsultują swoje rozwiązania z inną parą uczniów i ustalają jedną wersję odpowiedzi
4. Uczniowie wykonują indywidualnie ćwiczenie nr 6, a następnie porównują swoje odpowiedzi z kolegą lub koleżanką

Faza podsumowująca:

1. Uczniowie dobierają się w pary i wymieniają poglądami, dzielą się tym, czego się nauczyli.
2. Wszyscy uczniowie podsumowują zajęcia, zwracając uwagę na nabyte umiejętności.

Praca domowa:

1. Ćwiczenia 7 i 8 z e-materiału.

Materiały pomocnicze:

- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, Warszawa 2005.
- Brudnik E., *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie: przewodnik po metodach aktywizujących*, Warszawa 2010.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:

- Uczniowie mogą wykorzystać medium w sekcji „Mapa myśli” do przygotowania się do lekcji powtórkowej.